

Desitgem que aquestes línies serveixin també de merescut reconeixement a la figura i l'obra del nostre autor.

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

*LA LOI DU LUCRE. L'USURE EN PROCÈS DANS LA COURONNE
D'ARAGON À LA FIN DU MOYEN ÂGE, DE CLAUDE DENJEAN*³⁶

Aquest treball està centrat en l'exercici de la usura, la pràctica creditícia entre cristians i jueus a la baixa edat mitjana (entre mitjan segle XIII i els primers anys del segle XIV) a la Corona d'Aragó, i ho fa a partir de la documentació jurídica pràctica i processal del període comprès entre 1240 i 1310, existent en els diversos arxius que l'autora ha consultat.

En el primer capítol es descriu la documentació a partir de la qual s'elabora aquest minuciós i extens estudi. La major part d'aquests documents es troben en els fons de la Cancelleria Reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i fan referència, en aquest cas, a processos judicials instats a partir de la creació d'una comissió especial el 1297 per Jaume II a requeriment del papa Bonifaci VIII. Una comissió que treballava en els quatre territoris de la Corona: Catalunya, Aragó, València i Mallorca.

L'autora descriu els protagonistes dels processos, en especial els seus actors (jueus i cristians), el contingut dels processos i cada un dels processos en si (breu descripció). En particular, fa esment de la constitució d'aquella comissió el 1297, el desenvolupament del seu treball per tot el territori i la seva organització; i valora els seus resultats i en particular la intervenció decisiva de la Cancelleria Reial en la tramitació de les enquestes processals que es duen a terme a partir de la denúncia de la usura.

En el segon capítol, sota el títol «Récits d'usure» l'autora ens descriu els diversos i principals casos que estudia i analitza. Són, per a posar uns exemples, els casos de: Simó de Peligriano, de Mallorca; Guillem Guerau contra Ramon de Vilanova, a Sant Boi de Llobregat; Bernat Canyet contra Raimona, vídua de Jaume Escuder, de Terrassa; Bonadona, vídua de Jafuda de Limós, contra altres, a Lleida; Ramon de Mirabel contra Bernat Colombet, a València; o Mosse Hamos en relació amb diversos cristians de Terol.

36. Madrid, Casa de Velázquez, 2011, 532 p., col·l. «Bibliothèque de la Casa de Velázquez», núm. 52.

Després d'aquests resums, el capítol III ens trasllada a l'escenari dels fets dels processos que s'examinen. S'analitza, sempre segons la mateixa documentació, la funció socioeconòmica del crèdit en el període fixat, en especial la finalitat financera de la Corona. Un examen que, malgrat tot, s'emmarca en un context negatiu per causa de la política teocràtica seguida per l'Església, especialment en el pontificat de Bonifaci VIII, que reafirma el paper del papa com a legislador suprem, també per a ordenar allò que afecta l'activitat econòmica dels regnes cristians i, en particular, amb la prohibició general de la usura. Ens trobem també en un moment important en la política d'expansió mediterrània de la Corona d'Aragó, quan aquell mateix pontífex ofereix a Jaume II la investidura de Còrsega i Sardenya.

La nostra autora, en tot cas, fa una anàlisi aprofundida del moment històric i econòmic del qual s'ocupa i estudia de manera detallada el paper rellevant del crèdit com a instrument necessari del desenvolupament de la Corona, però insistint en la idea que la societat medieval, almenys des de la perspectiva filosòfica, fonamenta la seva economia sobre el principi de la *caritas*; un principi que, sense oblidar el caràcter talment material de l'economia (el benefici), és compatible amb el de la generositat desinteressada com a expressió de l'amor al pròxim. Aquell principi material (basat en el *beneficium lucrum*) també es pot practicar amb certa perspectiva espiritual, i així s'admet també la figura del benefici com a remuneració de la caritat en una perfecta harmonia, dos elements necessaris i perfectament associables.

Denjean insisteix en el llarg debat seguit especialment en el segle XIII sobre el préstec amb interès, la usura i el risc en els contractes, i destaca el paper decisiu de dominics i franciscans, religiosos que acostumaven a viure en els burgs a prop dels comerciants prestamistes i dels pobres endeutats, per la qual cosa coneixien perfectament la realitat econòmica del moment i per això demanaven i proposaven una teologia adaptada a la realitat i la necessitat del crèdit. Destaca els comentaris de Tomàs d'Aquino en la seva *Somme Théologique*, o d'Alexandre de Hates, o de Pere de Joan Olivi, etcètera. I així, si bé cal prohibir i condemnar la usura com a robatori (Decret de Gracià, concilis del Laterà II, III i IV), són lícits els contractes societaris, els de renda anticipada amb preus futurs, o amb preus superiors als valors del mercat, els *mutuum*, etcètera. Figures contractuals que, tot i que respecten formalment la prohibició de la usura, amaguen beneficis equivalents. D'una banda, ho permet el sistema econòmic imperant; de l'altra, no es considera contrari a la doctrina canònica establir un determinat sistema de canvi (o preu) en diner o en espècie, un mitjà que es pot usar honestament i que no contradiu la caritat cristiana.

Fixada aquesta base doctrinal, que l'autora exposa amb claredat i concisió, el capítol IV tracta del nou dret de la Corona que sorgeix per tal de reglamentar i controlar la nova i generalitzada activitat creditícia. Un nou dret que es fonamenta en els principis del dret comú i del *ius* natural i que cerca la realització de la

justícia i l'equitat, base de l'ideal que significa la consecució del bé comú. I Déu, com a màxima expressió de l'equitat, és la garantia de l'anomenada *coexistència* d'aquests principis. Teòlegs i juristes medievals treballen sobre aquests principis, i la justícia no és més que l'instrument per a construir un orde unitari per a la realització de la societat ideal cristiana.

En tot cas, Denjean descriu, de forma ben estructurada, les fonts del dret a la Corona d'Aragó al segle XIII, en especial les del dret català, tot ressaltant el dret regi i el dret de Corts, així com la supletorietat àmplia i completa del *ius commune*, sense oblidar el vell dret consuetudinari propi i altres fonts escrites (cartes de poblament, cartes de franqueses, privilegis, etc.). Fixades les fonts, l'autora se centra acuradament en la regulació específica del crèdit i la usura.

I, ja a partir del capítol v, s'examinen i es descriuen de manera detallada els diferents aspectes dels documents en els quals se centra la recerca. Denjean parteix en el seu estudi, i aquest és l'eix al voltant del qual el desenvolupa, de l'Ordre reial dictada el 1297 per tal d'obrir una enquesta judicial sobre «la qüestió de les usures». Tot un veritable procés jurídic amb l'objectiu final de definir i revisar l'activitat creditícia no necessàriament ni solament jueva.

L'autora considera que amb aquesta Ordre Jaume II vol corregir els usos crediticis del moment, posant límits als abusos que es cometen i intentant fer respectar la prohibició divina del crèdit amb interès. Actuació reial, en definitiva, contra una usura que ha esdevingut més pròpiament especulació financera que crèdit en si mateix: el monarca aspira a poder definir el preu just per tal de garantir la seva aplicació judicialment. Un concepte a mig camí entre el *lucrum* i el *damnum* que es pot causar.

Resseguint després aquest procés i altres de particulars, s'acrediten els mitjans de control introduïts per la Corona en aquesta activitat, moltes vegades en el marc de la política econòmica general del Regne. Mitjans de control vinculats en tot cas als principis que han de regir l'activitat: la formalitat escrita (notarial), l'honestedat, especialment la del prestamista (la seva integritat personal), la quantificació de l'interès o el preu just, i la intervenció de testimonis que ho corroborin. Una activitat que exerceixen especialment jueus, però no sempre. Precisament per aquesta circumstància l'autora aprofita l'ocasió per a descriure l'excessiva reacció popular contra els jueus a la darrerria del segle XIII, i al·ludeix a la indeguda mala fama o reputació i a la pretesa indignitat col·lectiva que els afecten. Ens explica com aquest context social afecta la mateixa família de l'usurer, i molt especialment els seus fills i descendents, sovint de manera immerescuda.

El capítol vii del llibre se centra en els usurers, dels quals destaca les característiques i condicions socials i econòmiques a partir dels mateixos processos judicials que s'estudien; i en la mateixa pràctica de la usura, de la qual exposa la tipificació delictiva i les penes que comporta.